

PROTOSOCIOLOGY Study

Abstract: Through this lecture, students acquire an understanding of how they perceived and interpreted the surrounding world in Primal Society, and how Social Knowledge in China, India, Mesopotomaya, Sumer, Persia, Egypt, the Israeli-Judaic Kingdom, Greece (Greece) Rome by presenting in detail the social ideas of ancient thinkers and social practitioners - Lao Tzu, Confucius, Siddhartha Gautama - Buddha, Heraclitus, Demokritus, Plato, Aristotle, Cicero, Caesar, etc. Social ideas of the Middle Ages are presented through the ideas of Aurelius Augustine Blesseni, Thomas Aquinas and Ibn-Haldun. The rationalism of the New Vee - the emerging capitalism - led to the formation of a specific type of social ideas reflected in the works of Nichola Machiavelli, Thomas Hobs, Gianbatista Vico, Jean-Jacques Rousseau, Charles Montesquieu, Adam Smith, Immanuel Kant, Georg Hegel. The period of prothosiology is the foundation on which sociology develops as a science.

Author information:

Sonya Ilieva
Prof. DSc
Department od Social Work
at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
✉ sonyailievaa@gmail.com
🌐 Bulgaria

Keywords:

syncretism, Taoism, Confucianism, ritual, ceremonial, public hierarchy, idleness, canon, justices, Vedas, Vedyan tradition, Buddhism, Jainism, Lokkata, Sankhya, Yoga, Hinduism, Nirvana, Zoroastrianism, Marsism, Zoomorphism, Polis, Democracy, Meritocracy, Atomicism, Atomic Ideas Ideal State, Politics, Tymocracy, Oligarchy, Tyranny, Communion, Telos, earthly city, heavenly city, eu (tsabakat), macedivism, social technology of cruelty, social order, mechanistic materialism, social order, state-of-the-art law, human law, divine law, machine-building, universal social models, spirit of laws, system of law, division of the three authorities, social contract, sovereignty, octocracy, labor - basis of human life, types of societies, rationalism, rationalization, secularization, civil power, theory and practice, person, eternal peace, freedom, leader, leadership, state sovereignty

1. Възприемане и тълкувание на заобикалящия свят в първобитното общество

Още в най-ранните форми на примитивното общество се проявява като условие на неговото съществуване *самопознанието* му. Така например, ловът е свързан с цял комплекс от механични и организационни работи, които изискват определени връзки и ред на взаимоотношения, т.е., някаква обществена организация. Между чисто природите и социалните регулатори възникват естествено противоречия и оцеляването на примитивното общество е принципна зависимост от запазването и развитието на социалните регулатори. Разрешаването на въпросните противоречия в полза на социалното се осъществява с такива примитивни и собствено социални механизми като „табу” върху определени действия и прояви, с помощта на тотеми, магии, ритуали и пр. потискането и усилията за ограничаване на чисто природните сили с помощта на социални механизми придава на тези сили социален смисъл.

Първобитното общество може да се изучава като природноисторически процес. От позицията на включените в природноисторическия процес хора реалността се разкрива като

субективно значима и образува техния социален свят. За примитивния човек разнообразните сили съществуват и за него не е кристализирала нито идеята за космос, нито идеята за хаос.

2. Социалното познание в Древния свят

2.1. Китай - умозрителна социална мисъл

Моделът на мислене в Древен Китай има уникални свойства и изглежда напълно затворен, непрозрачен за разглеждане от позицията на друг, различен от него модел на мислене.

Социалният свят на в древен Китай - *Поднебесната империя*, обхваща целия обзрим свят. Хармонията в Поднебесната и йерархичният ред не се създават, а се узнават в упражненията да се живее според правилата.

По-нататък в лекцията се представят основните древнокитайски социални идеи и учения:

Даоизъм - бездеятелността като метод за опознаване на света

Създател на даоизма е ЛАО – ЦЗЪ (579- 499 г. пр.н.е.). Написва древнокитайската книга „*Дао-дъ-цзин*” (Канон за Пътя - Дао и неговата блага сила) *съдържа основното в учението, наричано даоизъм*. Трактатът съдържа пет хиляди йероглифа и е най-превежданата и издавана след Библията книга в света, представяща учението даоизъм. Това е философия, която проповядва хармония във всичко, представена от съюза между безпорядъка и закоността, отрицателното и положителното, земята и небето чрез символа *ин-ян*.

Символът *дао* буквално се превежда като *път*, макар днес да е придобил по-абстрактни значения. На двата полюса са и хората: едните, мъдреците, следват Пътя, а другите не го виждат или го изгубват.

Понятията „дао” и „дъ” са ключови за даоизма. Те са същност на нещата, логос, принцип и ключ за разбиране на всичко. *Дао* е вътрешна същност на нещата. Всяко нещо има своето *дао* и опознавайки *дао*-то на всички неща човек опознава света.

Подредбата на социалния свят не се подлага на съмнение от Лао-Цзъ и неговите последователи. Според тях, исторически възможното и позволеното се открива в съзерцанието на същия този предвечен ред. Ето защо, най-висшата дейност е *бездеятелността*. Всяко това изразява невъзможност и безсмисленост да се изменя установения социален ред [16], [4], [15].

Конфуцианство - социалният свят като ритуали и церемонии

Основоположник на едно от най-разпространените и влиятелни учения в древен Китай – *конфуцианството* – е *Кун-Фу-Цзъ*, познат с латинизираното му име е КОНФУЦИЙ (551-479 г. пр.н.е.). Той е една от най-влиятелните личности в китайската и световната история и религия.

Конфуций свързва обществения живот на хората и съществуването на обществото с *неизменен порядък*, със строго определена и *неизменна йерархия*.

Всички взаимоотношения, в т.ч. и йерархичните, са стриктно регламентирани, изпълняват се в съответен *ли* - *ритуал* и *церемониал*. Има предписания за поведението на всеки с оглед на неговото място в обществената подредба от всеки се изисква да се усъвършенства на своето обществено положение и в изпълнението на обществените си функции, но ни най-малко не си загатва за каквато и да е възможност за изменение на социалната структура, за преодоляване на обществени конфликти и дисхармония в обществото.

Основните социални идеи на Конфуций са: 1. Истинският ред в страната се основава на *ЛИ*. Както и дао и ред други ключови понятия в древнокитайското мислене, *ли* е твърде многозначно. То означава церемониал, ритуал, почителност, благопристойност и пр.; означава нещата да бъдат назовани със съществуващите им имена. 2. Ключово понятие в поученията на Конфуций е това за *благородния мъж*. Този образец изисква от хората във всекидневния си живот да се придържат стриктно към своя статус и роля. Благородният мъж следва по съвършен начин ритуала във всички негови детайли. За него не е присъщо да проявява в никакъв случай насилие, грубост, каквито и да е страсти, привидна многоученост, неискреност и т.н. 3. Образцовият обществен ред и благородния мъж се намират в пълно единство. В представата на Конфуций хората и техния съвместен живот могат да бъдат образцови, защото, някога така е

било, *образецът* е съществувал в миналото и е неизменен, но трябва да се усвои от всеки и да се следва най-последователно. Образецът трябва да се усвоява от детството и през целия живот на човека [16], [4], [15], [6].

Други древнокитайски социални учения - от промяна в церемониалите до закони за управление

СЮН – ЦЗЪ (543-495 г. пр.н.е.) търси по-убедителен отговор на въпроса за *източниците на отклоненията от ЛИ*. В конфуцианската традиция се счита, че ли идва от миналото. Сюнцзъ добавя че благодарение на определена дейност свършено мъдрите са изменили своята човешка природа – така той изразява сериозно напрежение в общия конфуциански модел на мислене; напрежението между всекидневната човешка дейност и образцовия социален ред.

МО - ЦЗЪ (470-391 г. пр.н.е.) се противопоставя остро срещу прекалено сложните церемонии, проповядвани от конфуцианците. Моистите смятат, че хората са способни да променят обстоятелства и насоките в собствения им живот; всеки може да прави това, като използва чувството си към откриване на света, отсъждайки за обектите и делата си, тяхната функция и историческа им база - това бил методът за „трите игли“ за тестване на действителността. Те поставят на разглеждане по нов начин проблемите на социалните напрежения и конфликти, като явно вземат страната на онеправданите социални слоеве.

ШКОЛАТА НА ЗАКОННИЦИТЕ – ФА ДЗЯ - (IV-III в. пр.не.) е школа известна още като школа на легистите. „Законниците“ (легистите) считат, че траен и здрав обществен ред се установява, когато властелинът има под ръка писани закони, разбираеми за всички и прилагани изкусно и неотстъпно както по отношение на простолюдието, така и към сановниците, които дръзват да проявят неподчинение. *Законът Фа* трябва да бъде ясен и понятен за всички, а изкуството на управление съвсем не следва да е явно. Според легистите нямало по-голяма изгода от реда в обществото, а по-добър и по-твърд ред от този, който е установен от императора, не може и не бива да има. За легистите социалния ред се създава в настоящето, т.е. непрестанно [16], [4], [15].

2.2. Индия – светоглед кодифициран във Ведийската традиция

Индийската традиция на социално и философско мислене е многовековна, богата и разнообразна. Древноиндийското мислене е твърде безразлично към социалнополитическата проблематика. Кастовият обхваща всички страни на живота на включените в нея хора.

Ведийската традиция - индийският светоглед

Ведизмът (1500-500 г. пр.н.е.) е религиозна система, предшестваща брахманизма и фактически явяваща се първи стадий от формирането на хинди-самая. Тя може да се раздели на шест философски школи, поради което се нарича Шат Даршана. Единствените документи за изучаването на ведическата религия са ранните части на *Ведите* се появяват през II хил. пр.н.е. *Веда* означава *свещено знание*. Ведическата традиция е тъждествена на жизнената традиция, видяна отвътре, т.е. като социален свят.

Ведите са: *Ригведа* - книга за химните; *Самаведа* - представлява знание за песнопенията, мелодиите и в голямата си част е повторение на Ригведа, като повторенията имат ритуален смисъл; *Яджурведа* - отнася се до жертвоприношенията; *Атхарваведа* - обхваща текстовете, отнасящи се до заклинанията.

Освен четирите самхити към ведическата литература се причисляват още три групи съчинения: *Брахманите* - написани в проза текстове, тълкуващи ведическите практики; *Араняките* - адресирани към горски отшелници; *Упанишадите* – философски трактати, съдържащи тайните учения на *веданта* - край на ведите. Съществуват около 200 такива съчинения, от които 108 традиционно се смятат за класически, а 10 – за съдържащи основните принципи на ведическото учение.

С развитието на ведизма се обособява каста, която е, така да се каже посветена в тайната на учението. Несъмнено езикът на древните химни с течение на времето става непонятен за по-

широк кръг от хора, въввлечени в практиката на ведите. Нещо повече, този език трябва да е бил твърде непонятен и за най-посветените. Но тъй като този език е свещен, неговото изменение е непозволено. Стига се до там, че практикуващите ведите не разбират нищо от смисъла на това, което се произнася.

В древноиндийското общество се оформят четири варни - кастии:

1. Варната на *брахманите* е посветена в тайните а свещените текстове и правилния начин на живот.
2. Във варната на *кшатри* влизат войните.
3. Варната на *вайиштите* обхваща земеделците, занаятчиите и търговците.
4. Най-нисшата прослойка от бедняци и безправни, слугите, съставят варната на *шудрите*.

В по-късния ведизъм варната на брахманите монополизира определена привилегирована позиция и функция в древноиндийското общество и поставя началото на *брахманизма*, който в известен смисъл е издънка на ведизма и заедно с това – негова трансформация при исторически изменените социални условия. Брахманите монополизират социално - политическата власт, която не се разграничава фактически от духовно – религиозната власт. Брахманите изработват сложен, езотеричен ритуално – обреден комплекс, което ги прави още по-влиятелни по отношение на останалите варни. Върховният бог на брахманизма е *Брахман*, заедно с други два брахмански богове – *Вишну* и *Шива* [16], [4], [15].

Будизъм – преодоляване на себе си чрез нирвана

Будизмът е световна религия. Но в самото начало, в рамките на Индия, социална база за разпространяването на будизма е тази на кшатрите. Будизмът е религията развита от ученията разпространени първоначално от СИДХАРТА ГАУТАМА (566-483 г. пр.н.е.) – „*този, който постига целта си*”, по известен като *Буда* – той не е нито бог, нито пророк. *Буда е титла, която на древните езици пали и санскрит означава "пробуден"*.

Основните положения в учението на Буда могат да бъдат формулиране по следния начин:

1. Равенство на хората по рождение – това е открит бунт срещу брахманите, които прокламират собствената си изключителност и разкоша, в който живеят; според Буда брахман е бедният и лишен от привързаност, а този, който е богат не е брахман; брахман не се става по рождение, а чрез упражняване на истинска воля;
2. Човек сам трябва да преобразува себе си, чрез отказ от социални средства, като му се посочва по какъв път това може да се извърши и в името на какво трябва да се следва този път. След това той има право да преобразява обществото

Нирваната е пълно бездействие, пълна безчувственост, угасване на всякакви желания и жажда, преодоляване на себе си. Това не означава обаче липса на битие. Лишеността от нещо поражда страдание. Методът на живот, който Буда проповядва е чрез лишеност да се стигне до избавление от страданията. Неговото учение като цяло подрива кастовата система в Индия [16], [4], [15].

Джайнизъм - отрицание на индийския кастов ред

Появява се по времето на Буда и будизма. За негов основател се смята МАХА ВИРА – „велик герой” (599-527 г. пр.н.е.). Последователите на това учение (наричащи себе си победители) смятат, че света почива на един всеобщ закон. Вселената е вечна – тя нито е създадена нито може да бъде унищожена от бог. *Светът се развива според редуващи се цикли*, измежду които съществуват периоди на възход и упадък. Проповядват *равенство пред религиозната цел – нирвана*, при която индивидуална душа, живо същество, достига окончателно освобождение и става свършена. Ето защо джайнизмът категорично не приема индуисткото деление на кастии (варни) и проповядва равно право на свършено знание като условие за освобождение и нирвана. Потенциално свършени и равни в този аспект са всички не само на хората, но и всички живи същества. За достигане до нирвана се препоръчват

извънредно строги аскетични предписания и разнообразни самоизтезания за да се постигне избавление от кармата. Освен, че практикували пълна голота, джайнистите се стараели да не допускат кражби, лъжи, палене на огън, допускане смъртта на животно, дори мравка [16], [4], [15].

Локаята (Чарвака) - критици на ведите и будизма

Локаята е материалистическо, неортодоксално философско учение в Древна Индия, според което *предметите на Вселената се състоят от четири елемента (земя, огън, вода и въздух)*, като на всеки елемент съответства особена разновидност на атомите, съществуващи изначално. Последователите му остро критикуват брахманистко-индуистките възгледи за света. Те характеризират ведите като измамни, противоречиви и многословни, а тези които ги тълкуват – брахманите, смятат за лъжци и мошеници. Чарваките се отнасяли с презрение не само към будизма, но и към всички с други учения, които проповядвали бягство от обикновените наслади в живота [16], [4], [15].

Санкхя - избавление от страданието чрез знание

Санкхя е считана от мнозина за най-древномисловна система. Тя е била систематизирана от древния мъдрец КАПИЛА (предп. ж. 7 000 г. пр.не.). Тази система е дуалистична, тъй като прави разлика между *пуруша* (върховното същество или съзнание) и *пракрити* (изначалната природа). Санкхя системата приема три валидни източника на познание (прамани): 1.*Пратякша* - директно сетивно възприятие; 2.*Анумана* - логически заключения; 3.*Шабда* - словестни доказателства.

Социалното учение на Санкхя обяснява *света като саморазвиващ се постепенно*. Според тази теория страданието е разпространено навсякъде в света. Пътят за избавление от страданието е знанието [16], [4], [15].

Йога - свързване на личното съзнание с върховния разум

Терминът *йога* означава съединявам, свързвам. Тази философска система предлага методология за "разширяване" на съзнанието и "свързването" му с Върховния разум. Съществуват различни йога школи: *Гаяна йога, Карма йога, Кундалини йога* и др. Единствено *Патанджала йога*, обаче, е считана за една от шестте ведически философски системи: тя е практическото прилагане на Санкхя философията, с цел да се постигне освобождение на човешкия дух.

Системата *Йога* е в много голяма близост до Санкхя. Тя обосновава разнообразни правила за *самовъзпитание и самоусъвършенстване*. По пътя на следването на предписанията на йога, човек се стреми към лични изгоди, но създава условия за благополучие и на другите хора, на обществото като цяло [16], [4], [15].

Индуизъм - синтез на древноиндийската социална мисъл

Индуизъм – Вечният закон е религията изповядвана от по-голямата част от Индия. Тя представлява система от местни вярвания. Главни божества в индуизма са *Брахма, Вишну и Шива*, въплътени в тройния образ *Тримурти*. Индуизмът поддържа кастовото разделение на индийското общество. В индуизма съществуват две основни направления – вишнуизъм и шиваизъм. Една от основните му характеристики е търпимостта и интровертната ориентация на човешката активност. На практика *индуизмът представлява глобален синтез на древноиндийската социална мисъл*.

Еволюцията на индуизма се съпътства с нагаждане към условията на индийското кастово общество и има конституираща роля за индийския социокултурен свят, благодарение на което индийската цивилизация е просъществувала и до днес [16], [4], [15].

2.3. Месопотамия – законност и ред в космическата държава

Следите на една от най-древните култури в историята на човечеството са открити между реките Тигър и Ефрат. Етимологията на думата „Месопотамия“ сочи, че в буквален превод от гръцки език думата означава „Междуречие“. И до ден днешен остава загадка как през IV-то хилядолетие пр.н.е. се е появил там шумерския народ – съществуват противоречиви мнения. През вековете на това място са се сменяли различни държавни образувания: Шумер, Акад, Асирия, Вавилония и др. Смесвали са се различни езици и култури.

Законите на Хамурапи - първите писани закони познати на човешката цивилизация.

Законникът на Хамурапи наричан също *Кодекс на Хамурапи* или *Кодекс Хамурапи* е сборник със закони на вавилонския цар ХАМУРАПИ (1728-1686 г. пр.н.е.). Неговите закони са открити в Суза – Иран през 1901 г. Те са свързани с митологичния свят на Месопотамия и представата на древните месопотамци, че вселената е една държава.

Космосът представлява Космическата държава. Тя включва всичко съществуващо: хора, животни, неодушевени предмети и т.н. Справедливостта, несправедливостта и др. преживявания, също са част от тази космическа държава. Така Земната държава става неотделима от Космическата държава. Както в Земната държава робите, децата и някои други категории хора нямат думата за обсъждане на държавните работи, така стоят нещата и в космическата държава. Боговете и техният общ форум – събранието решават делата на космическата държава.

За Хамурапи *обществото е строго йерархично подредено* и всеки член, и група имат своя определена граница на власт и действие. Частната собственост се смята за неприкосновена и всяко посегателство върху нея се подлага на строга санкция. Рязко разграничение се прави между свободни граждани и роби. Робите се третираат както останалото имущество на свободния гражданин и стойността на роба има материално изражение.

Законите на Хамурапи изобилстват с *физически и материално-имуществени санкции*. Тежестта на наказанието е в зависимост от тежестта на простъпката, но преди всичко се взема предвид социално-политическата йерархия. Появата на закони е епохална стъпка по отношение на регулативите в обществения живот и в разбирането му. *Писаното право се явява вече всеобщ арбитър на социалния живот* [16], [4], [15].

Епосът за Гилгамеш - преходност на човешкия живот

Смята се, че ГИЛГАМЕШ (живял ок. XXVI в. пр.н.е.) също като Хамурапи е историческа личност, който впоследствие е обожествен. Бил е цар на Шумерския гр. Урук, който е център на една от най-древните цивилизации на Земята. Държавата Ирак наследява името си от този град. Според шумерската митология не е имало и няма друг такъв *богочовек*. Епосът за Гилгамеш е в известен смисъл израз на месопотамската митология и може да бъде изтълкуван чрез нея, защото тя дава представа за формата на съзнание – действие. Акцентът в епоса е поставен върху благоустрояването на града, в който Гилгамеш властва – това е оценка за *човешките дела като единствено възможен път за увековечаване на човешкия живот*, в рамките на непоклатимостта на космическата държава. Все пак, в епоса се центрира върху *света на човека и преходността на човешкия живот рамкирани от Космическата държава* [16], [4], [15].

2.4. Персия – борбата между доброто и злото

През VI в. пр.н.е. се създава Персийската държава, която твърде бързо се превръща в свръх-държава, включваща в себе си Лидия, Вавилон, Египет, древногръцките малоазийски области, част от Средна Азия, гръцките острови в Егейско море, подчинява Македония и Тракия, разрушава Атина и заграбва северозападна Индия.

Названието *зороастризм* произтича от името на *Заратустра* (*Зороастър, от латински ез.*) е довереник и син на върховния бог Ахура Мазда. Това е религия, основана от учениците на

пророка ЗОРОАСТЪР - ЗАРАТУСТРА (предп. ж. 630-553 г. пр.н.е.) и вероятно е сред най-старите дуалистични религии. Най-голямо разпространение има в Персия до към VII век.

Маздаизъм е религията, която признава божествеността на Ахура Мазда (Мъдър Бог). Зороастризмът става популярен в европейска среда като религия Ахурова, т. е. божествена, и ашова, т. е. истинна и справедлива религия.

В социалния свят на персийците се осъществява безкомпромисна война между две напълно противоположни и докрай взаимно отричащи се начала – борба на смърт, до пълното унищожаване на едната сила. Това е най-образно казано *борбата между доброто и злото*.

Четири са периодите в развитието на света, всеки от който обхваща по 3 хиляди години:

Първи период - светът като невидим и непреодолим; *Втори период* - сътворяване на света и възникване на борбата на противоположностите; *Трети период* - поява на пророка Заратустра;

Четвърти период - на всеки хиляда години се появява син на Заратустра, но в края на трите хиляди години се възвестява победата на Анхра-Майню (злото); решава се съдбата на света, мъртвите възкръсват за вечен живот; животът след възкръсването е вечен и в непрестанен разцвет.

Зороастризмът е известен с това, че чрез него се проповядва изключителна грижа към потомството, единоверците, животните, земята и т.н.. Чрез него се поставя *поведението на човек като избор между доброто и злото*. Зороастрийците били изключително чисти като мисъл, слово и телесност. Те правили това, за да не се съюзят по някакъв начин със силите на злото. При тях съществувал *култ към огъня като висша, всепроникваща и всепречистваща сила*. Огънят за тях носи безкрайно много значения във вселената [16], [4], [15].

2.5. Египет – зооморфизмът на „хората”

По долината на р. Нил – недалеч от Месопотамия се развива една от най-забележителните цивилизации – древноегипетската. По много признаци Древен Египет е сходен с Месопотамия, но все пак има своята уникалност. Обозримият за древните египтяни свят по равнините от двете страни на Нил изглежда симетрично построен. Древните египтяни наричали себе си „хора” – всички останали зад пределите на Египет не се считали за такива.

Зооморфизмът - *представяне на боговете в образи на животни* възниква в праисторически, първобитни времена. В Древен Египет това явление се запазва и доразвива и е свързано с тотема, тотемизмът. *Тотемът* е животното, от което дадено племе счита, че е произлязло. Такова животно не се убива - то е свещено. Тотемите се обожествяват и по такъв начин се създават местни зооморфни божества. Всеки древноегипетски „ном” (област, провинция) има свое божество. Всичко това е обусловено от отсъствието на рационално познание върху нещата и процесите.

Отношението към живота и смъртта е съществено за социалното мислене на древните египтяни. Смъртта за тях представлява преминаване към задгробен живот. Смята се, че мъртвите продължават да водят живот подобен на живите. Затова подготовката за *задгробен живот* включва всички необходими атрибути, които се поставят в гробниците като жилища на мъртвите.

Йерархията на обществото е един от най-важните въпроси свързани с древноегипетското социално самосъзнание. Главна категория в тази йерархия е „*послушният при повикване*” – роби, градинари, птичари, прислуга, писари и др. В двореца на фараона към посочените „послушни” се прибавят придворните, велможите, телохранителите, децата на фараона и приближените му и т.н. На върха на йерархичната пирамида стои фараонът и всички под него са *послушни при повикване* [16], [4], [15], [9].

2.6. Израело-юдейско царство – нормиране на социалния ред

През много превратности преминават племената и етническите групи, които населяват в древността Палестина и близките райони. Прието е, че още в III в. пр. н. е. там съществува държавно образувание. Египтяните завладяват тази страна, която по-късно се нарича Ханаан.

През X в. пр. н. е. легендарният Давид обединява Израел и Юдея, но най-голям разцвет израели-юдейското царство достига при царуването на цар Соломон. Историята на *юдаизма* е драматична и неведнъж е поставяла пред изпитания еврейската общност.

Единственият начин подтиснатите евреи да се превърнат в по-голяма социална сила е да имат *по-голяма популация*. Тежкото им социално положение е питателна среда, на която възниква идеята за *създаването на техен бог – Бог Яхве*. Този бог *нормира общественото поведение на хората, чрез десетте божии заповеди*. Те са социални норми в пряк смисъл: „почитай баща си и майка си”, „не пожелавай дома на ближния си” и т.н. - норми на един добре подреден, нравствен и социален свят.

Беззаконието – отсъствието на социален ред е гибелно за хората и затова то има своето отрицание в Стария завет. Оцеляването на обществото е в пряка връзка със спазването на законите. Бог наказва всеки, който не изпълнява нормите и социалните предписания. Пример в това отношение са Адам и Ева, първите хора, които са наказани за своето непослушание, за това, че отричат нормите, фиксирани в древноеврейската религия [16], [4], [15].

2.7. Елада (Древна Гърция) - логосът

През Класическия период на Древна Гърция (V-IV в. пр. н.е.) полисите, като специфична форма на социални образувания преживяват своя разцвет. *Полисът е град-държава*. Той не се ограничава с града. Към него се отнасят селищата до него, каменоломните, нивите и т.н. Средният брой на жителите на полиса са около 10 000 души. Въпреки привързаността си към природата, гръцката цивилизация е преди всичко градска, полисна. Процесът на възпроизводство на полисният живот съвсем не се свежда само до възпроизводство на неговата материална среда – това, по-скоро е формиране на представи за живот, изработване на стандарти и поведение в обществения живот. По-големите полиси на Древна Гърция са: Атина, Спарта, Коринт, Беотия и др. Социалната мисъл на Древна Гърция отразява характерното социално мислене в полисите. По-надолу са представени древногръцки мислители от различни полиси [16], [4], [15].

Хезиод - митът за петте поколения

Счита се, че ХЕЗИОД (кр. на VIII в. пр.н.е. - нач. на VII в. пр.н.е.) е живял в Беотия и е бил дребен земевладелец.

Митът на Хезиод за *петте поколения* е представен в „Дела и дни”. Четирите от поколенията и техните времена на земно съществуване се наименуват с названията на четири различни метала: злато, сребро, бронз, желязо. А петото поколение: героите, той поставя между желязното и бронзовото поколение. Това е поколението, в което самият Хезиод живее. Това е време с коренни изменения на начина на мислене, мъчително търсене на нови пътища на познавателното усвояване на света, който е коренно различен от останалите познати светове. Всеки от вековете е сътворен от боговете и земният живот на всяко поколение привършва като го поглъща земята [16], [4], [15].

Хераклит - логос и меритокрация

Изходни данни за животът и творчеството ХЕРАКЛИТ (V-IV в. пр.н.е.) са предадени през поколения и са изключително оскъдни. Философ е от Ефес, Мала Азия.

За творчеството на Хераклит се съди изключително трудно, тъй като той не е оставил писмени източници. Това, което е достигнало до нас са преди всичко косвени източници: по-късно живели автори представят в преразказана форма негови мисли. От отправна гледна точка на науката социология, този аристократизъм в съвременността се обозначава като *меритократизъм, меритокрация (макар никъде Хераклит да не употребява този израз)*. По-скоро той говори за *меритократизъм в социалното управление на обществото, като пълна противоположност на демократичното управление*, което той не приемал. За това съдим по презрителните изказвания на Хераклит за масата, демоса, които са достигнали до нас, например: ” Един човек ми важи повече, отколкото десет хиляди, стига той да е най-добрият!”.

Подобни мисли го правят меритократ по дух и убеждения, несъмнено те го правят и *антидемократ*, поради което е бил недолюбван от демократите.

Другата основна теза в учението на Хераклит е свързана с *логоса*. Хераклит твърдял, че световният порядък е един и същ за всички същества, че не може да е създаден от никакъв бог и никакъв човек. *Логосът е цялата и всепроникваща истина и затова всичко се извършва според него*. Така Хераклит извършва своеобразна революция в разбирането за обществото. Според него *социо-логосът е борба и тъждество на противоположности*. Обществото е възникнало и съществува благодарение на борбата и тъждеството на противоположни сили, които във всеки случай са конкретни в пределна степен и никакви усилия на мисълта не могат да ги представят ход формата на идеи [16], [4], [15].

Демокрит - атоми-идеи и идеи-атоми

ДЕМОКРИТ е типична рожба на гръцкия полис. Автор е на голям брой произведения за които се смята, че в по-голямата си част са злонамерено унищожени.

Атомистиката на Демокрит е не само модел на социалния свят, на полиса на полиския живот, тя представя принципите на неговия модел на света. Основа на неговата теория е разбирането за *атоми - идеи*. Това означава, че атомите са идеи и идеите са атоми. Те се познават умозрително, а не с помощта на сетивата. Според древни автори Демокрит толкова презирал сетивното познание и вярвал в умозрителното, че сам се ослепил, за да докаже превъзходството на умозрителното познание.

В своята теория Демокрит твърди, че съществуват единствено атоми-идеи с различна геометрична форма и пустота, и нищо друго. От комбинацията на атоми се образуват безброй светове и съставни тела като водата, огъня, растенията, човека и т.н. Различията между тях се дължат на комбинации на разнообразни атоми-идеи.

Благодарение на това Демокрит стига до *осмисляне на произхода на човешкото общество* и разнообразни аспекти на обществения живот на хората. Според неговата представа човешкото общество възниква по естествен път. Първите хора водели звероподобен живот, като всеки от тях удовлетворявал поотделно обществените си потребности. За да се запазят от зверовете постепенно започнали да живеят на групи, да използват огъня и да живеят в пещери. Постепенно развивали оръдия на труда, изкуствата и т.н. Всичко това допринасяло полза за обществения живот.

Демокрит смятал, че хората установили определени обичаи и традиции, подражавайки на животинските двойки. Дори прелюбодейството те научили от животните. От гледна точка на атомистиката той развил свои виждания за брака, родствените връзки и отношения, дружбата, отношенията между поколенията и т.н [16], [4], [15].

Платон - съвършени и несъвършени общества

Според него съществуват *четири типични несъвършени полиса (общества)* и съответни типове хора:

1. *Тимархия (Тимокрация)* е полис (общество), в което честта се поставя над всичко останало и всички средства за запазването ѝ са позволени. Тук социалният ред, доколкото може да бъде създаден е илюзорен, порочен и постепенно се стига до неговото отрицание. Еволюцията на тимархическото общество води до обогатяване на една малка група от хора и до обедняване на мнозинството. Материалната власт се явява основа за власт.

2. *Олигархията* е власт основана на материалното богатство, която изтласква тимархията. На мястото на честолюбивите хора в управлението на полиса (обществото) се явяват алчни за богатство и власт хора. Те колкото повече смятат парите за по-ценни, толкова по-малко зачитат добродетелите. Конфликтите между двете социални групи – на много богатите и на бедните са неизбежни и се стига до революция, в резултат на която се установява демократията.

3. *Демократията* - според Платон представлява явно безредие, тържество на единичната индивидуалност, при което пълната свобода на отделния гражданин е свързана с пълна безотговорност и по този начин обществото се превръща в хаос. Разсъждавайки върху

демократията Платон се натъква на мъчителни въпроси относно социалния ред, социалното отговорност, социален контрол и др. Тъкмо тук, разсъждавайки за демокрацията той смята, че отсъствието на социален контрол, незачитането на определени права по време на демокрацията – води до най-зловещия от всички обществени строеве – тиранията.

4. *Тиранията* – от гледна точка на Платон е израз на тотална несвобода в обществото и на всеки член на това общество, включително но самия тиранин. Това, според него е най-голямото отдалечаване от идеята за обществото и идеята за човека. При този социалнополитически порядък настъпва пълен разрыв между привидност и действителност, между същност и съществуване на обществото и човека. Самият тиранин става роб на ласкателства и робувания от заобикалящите го порочни хора и в същото време е обхванат от постоянен страх за своя живот и животът на близките си. Тиранинът изглежда всесилен и господар над всички, но в действителност той е роб [16], [4], [15], [10].

Аристотел - човекът като „обществено животно”

АРИСТОТЕЛ (384-322 г. пр.н.е.) е продължителен период от живота си е учител на Александър Македонски. Бил е скептичен по отношение на атинската демокрация.

Човекът като „обществено животно” – това е централната част на социалните идеи на Аристотел. Според него без обществото и следователно без причастността на човека към обществото, човек е немислим като човек изобщо. Причината на битието на човека се намира в *общението* (социалното взаимодействие). Общението е начало, причина за съществуването на човека и в същото време е негова цел. Всяко общение и всяка човешка дейност се определят от цел, която представлява някакво благо.

Съвършеното е проблем, който интересува Аристотел Той се интересува от най-висшето благо, което е *телос* (крайна цел) на общението и следователно на човека. С реализацията на телоса, т.е. с достигането на най-висшето благо, човекът става наистина самодостатъчен, не чувства лишеност, а това означава пълна завършеност на същността му [16], [4], [15], [1].

2.8. Древен Рим – практицизъм и експанзионизъм

Военно-политическата експанзия е типична характеристика на робовладелския Рим. В римския социален свят не могат да се открият теоретичните хоризонти на древногръцката мисъл с висотите на теоретичната мисъл. *Римският робовладелски експанзионизъм е свързан с развитие на практическия разум.*

За Рим може да се говори като: град, град-държава, робовладелска държава, империя. Това показва една ескалираща *експанзия - политика за разпространение на политическо и икономическо влияние, завладяване на нови територии и пазари.* Рим се превръща от една затворена община до огромна по територии империя. Войната, военните действия се явяват голямата обща задача на римското общество. Тя е начин на неговото съществуване.

Римското социално мислене и общественият живот като цяло е обладан от *практицизъм* – интересува се най-вече от нещата, отколкото от смисъла на нещата и търсене на рационални техники за овладяване на социалната действителност. Представените по-долу практици-политици и социални мислители показват посочените тенденции [16], [4], [15].

Марк Тулий Цицерон - държавата - дело на народа

МАРК ТУЛИЙ ЦИЦЕРОН (106-43 г. пр.н.е.) е велик римски оратор, философ и държавник, който не се впуска да гради модел на идеално и съвършено общество-държава. Според него римското общество притежава всички съществени характеристики на съвършената държава. Цицерон дава едно от знаменитите *определения на държавата: „Res publica est res populi” - Държавата е дело на народа, достояние на народа.* Тя е нещо, което принадлежи на всички и е дело на всички. Давайки това определение на държавата той дава на света и социалната мисъл думата „*република*”. Държавата е общност на много хора, свързани чрез съгласие по въпросите на правото и обществените интереси. Тя зависи от съзнанието за

взаимни задължения и взаимно признаване на правата, които спояват гражданите на всяка държава.

Според Цицерон съществуват три *форми на държавно устройство*: монархия, демокрация, аристокрация. Всяка от тях е неустойчива, нестабилна и лесно се изражда в съответната и неправилна „лоша“ форма. Така се осъществява своеобразен кръговрат на сменящи се форми на държавно устройство.

Смесената форма на държавата за Цицерон е най-добрата държавност, която обединява положителното и изключва недостатъците на посочените форми на държавно устройство. Според него такава устройство на държавата е основана на голямата справедливост и има по-голяма стабилност.

Според Цицерон *политическият деец се отъждествява с оратора*. Политически деец, който не владее словото, който не е добър оратор, просто е немислим като такъв. По този начин словото се определя като основна движеща сила на политическия и социален процес. Овладяването на социалността е въпрос на овладяване на словото [16], [4], [15].

Гай Юлий Цезар - цезаризъм и експанзионизъм

ГАЙ-ЮЛИЙ ЦЕЗАР (100–44 г. пр.н.е.) изиграва важна роля в трансформирането на Римската република в Римска империя. Формира първият триумвират за управление на Рим заедно с Красс и Помпей.

Идеята на Цезар е да *господства над целия свят* и за осъществяването на тази идея всякакви пречки по пътя се премахват по безмилостен начин, включително и републиканизмът на Рим, който пречи на неговата безгранична експанзия. Продължителните завоевателни походи, предвождани от самия Гай Юлий Цезар, правят невъзможно да се разчита на републиката и тъкмо това спомага да се стигне до идеята за човека – божество. Така във времето и Цезар императорът стои над закона: той е самият бог и самият закон. Така принципът на юридизация на социалността е изпълнен в единството на бог и закон в името на императора.

Цезаризмът е израз на римския модел на социално мислене, при който се провъзгласява единовластието. Цезарът се явява пред хората в парадна тържественост и величие, изразяващо безгранична власт, като победоносен военен чието оръжие е безпощадно [16], [4], [15].

3. Социални идеи на Средновековието

Социалното пространство на средните векове (XV–XVI в.) се разглежда от Медиавистиката – комплексна наука за Средновековието. Според нея, в различните географски региони то настъпва в различно време, процесите на преход и имат различна продължителност – понякога тези процеси са свързани с различни катаклизми.

Прието е Средните векове да се разчленяват на три периода: 1.РАННО СРЕДНОВЕКОВИЕ - от V ДО XI век; 2.РАЗВИТ ФЕОДАЛИЗЪМ – от XI до XV век; 3.РАЗЛАГАНЕ НА ФЕОДАЛИЗМА (и същевременно зараждане в неговите недра на капиталистически отношения) - от XVI до XVII в.

През този период се установяват и институционализират три световни религии: 1.ХРИСТИЯНСТВО – най-вече в Европа и отчасти в Предна и Средна Азия; 2.ИСЛЯМ – Средна и Предна Азия, и Северна Африка; 3.БУДИЗЪМ - Главно на Азиатския континент

Средновековието преодолява социалния строй на Древността и създава нови светове, със свои принципи на съществуване. Посочените по-нататък социални концепции не изчерпват всички извори на идеи и представи за общественото развитие през този период, но са показателни за тенденциите, които го характеризират.

1.1. Религиозни социални концепции

АВГУСТИН БЛАЖЕНИ (354- 430) в римокатолицизма е светец и Отец на Църквата като се счита от изследователите и за Учител на Запада.

Своето тълкуване на Библията Августин Блажени представя чрез **концепцията за “земния град” и “небесния град” (“божия град”)**. В терминът “град” той влага смисъла на

универсално общество. Двамата града са създадени от два вида любов: земното царство е създадено от любовта на човека към самия себе си, а небесния – от любов към бога.

Земният град е мястото на всички смъртни, живели в миналото, живеещи в настоящето и такива, които ще живеят в бъдеще, но животът им е временен; това е град на конфликти, противоречия и презрение към Бога, алчност и грешна плътска любов; в него другият човек не е ценност.

Небесният град е общество на вечно живите и на който след смъртта си стават причастни за вечен живот праведно живелите в земния град; в него цари пълна хармония, вечен мир, блаженство и безгранична, непринудена любов към Бога; пороците на земния град нямат място в божествения.

Друга отправна точка в произведенията на Августин е *осмислянето на човешката история от християнска гледна точка*, което е свързано с *есхатологията* – учение за края на земния човешки живот и за края на света. Началото на човешкия живот е свързано с грехопадението на първите хора и завършва със Страшния съд – той решава кои от смъртните да получат милостта на Бога и да отидат в Божия град и кои да отидат в Ада, заради греховете си [16], [4], [15], [2].

ТОМА АКВИНСКИ (1225-1274) е основоположник на томизма, една от средновековните школи, които лежат в основата на късните философски възгледи на католическата църква. През XIX век томизмът - духовното оръжие на католическата църква и нейна цялостна програма - е обявен за единствено истинното учение на католицизма.

Аквински смята, че всичко съществуващо е подчинено на някакви **закони**, които според него са следните: *Вечен закон (лекс аетерна)* - той е израз на божествения разум и е абсолютното начало и абсолютната цел на всичко съществуващо; *Естествен закон* – (лекс натуралис) - определя целта на природно съществуващите неща; *Човешки закон (лекс хумана)* - предопределя земните и човешки цели и е частен закон по отношение на всеобщия; този закон, както и всички останали са телеологичен; *Божествен закон (лекс дивина)* - той е даден от Библията и определя крайната цел на човешкото битие и пътя на нейното достигане; той разкрива пътя на откровението и определя ограничеността на човешкия закон.

Човешкият закон определя човекът като социално същество или социално животно. Повлиян от Аристотел напълно, Тома Аквински смята, че човек трябва да се кооперира с други хора, за да може да съществува.

Политическият ред и разумното държавно устройство, според Т. Аквински са в основата на общото благо, смята Аквински. В основата им трябва да са законите и всеки техен нарушител да се наказва. Господството и подчинението в обществото, когато почиват на законите са в полза на цялото общество.

Интересен е възгледът на Тома Аквински за *самоубийството*. Той го смята за незаконен и осъдителен акт. Животът е даден от Бога и само той може да реши, кога да го прекрати, затова самоубийството е тежък грях [16], [4], [15], [14].

3.2. „Новата наука” на Ибн – Халдун – първообраз на науката Социология

ИБН ХАЛДУН (1332–1406) написва своята „Китаб ал-Ибар...” (“Голяма история”), чиито увод е около 600 страници. Редица учени (особено арабски) смятат, че Ибн Халдун е съзателят на социологията и че всички европейски учени след него са повтаряли неговите идеи. Смятан е за “марксист” преди Маркс.

Разграничаването на привидното от действителното стои в основата на истинското опознаване на обществения живот, смята Ибн Халдун. Много са причини, поради което привидното се представя за действително. Достоверното познание на обществените събития предполага критичен анализ на сведенията, които ни се представят. Науката, която има такъв подход при изучаването на обществото Ибн Халдун Назовава “нова наука”, която той определя още като независима. Освен, че тя има за предмет обществения живот, в същото време изяснява и присъщите му явления и обстоятелства.

Повлиян от древногръцките мислители (главно Платон и Аристотел) по отношение на *обществената природа на човека*, Ибн Халдун го разглежда като природно същество, което много по-слабо и беззащитно от животните. Човек не може да оцелее сред животинския свят, ако не се обедини със себеподобните, за да образува обществена сила, осигуряваща му господство над животинския свят. Но като социално същество човекът носи и животинското в себе си: враждебност и несправедливост. За това трябва да бъде контролиран. Човешката мисъл и ръка създават оръдия, които са продължение на естествените му органи. Но те ги използват не само срещу животните, а и срещу себе си. За това е необходима задръжка, върховна власт, която да държи в подчинение хората. Така Ибн Халдун стига до *господството и подчинението*, които са фундаментална структура на обществения живот и до идеята за владетеля. *Властта* е израз на стремеж към надмощие и е израз на страстта и животинското у човека. Тя трябва да се упражнява по писани закони основаващи се на разума.

В теорията на Ибн Халдун *размяната* е основна категория на *обществения живот*. Той разграничава необходимите за живота средства, които се добиват с труд от печалбата, която представлява излишък от богатства, получени в повечето случаи по наследство. Присвояването на чуждо имущество не по пътя на размяната, а с използване на принуда (експлоатация) убива стремежът на хората към припечелване. Угнетяването и ограбването на хората води неизбежно до разруха на обществения живот.

Ибн Халдун разграничава и *различни класи (табакат)* в класовата структура на обществото. По-висшестоящата класа (богатите) господства над по-нисшата (бедните). *Груповата солидарност (асабия)* е едно от основните понятия в “новата наука”. Асабията е основана на кръвно-родствена връзка, което сплотява хората и поражда стремеж към солидарност. Отделният човек се идентифицира с групата, което определя неговото поведение и начинът на реагиране, когато се засегнат интереси на друг член от групата. Очевидно в този пункт Ибн Халдун визира колективните представи и колективното съзнание.

В контекста на предходните мисли – за йерархичността и развитието на Вселената, Ибн Халдун представя *идеята си за развитието на обществото*. Той смята, че обществото преминава през два стадия: *Първи стадий - примитивност* – основан е на земеделието и скотовъдството; хората произвеждат само това, което им е необходима за социалния живот;

Втори стадий - на цивилизация – появяват се нови обществени дейности, занаяти, в резултат на което се променя начина на живот и отношенията между хората; появяват се и доминират нови ценности; градовете стават центрове на цивилизацията.

Според Ибн Халдун общественото развитие е противоречиво и то бележи едновременно и прогрес и регрес. *Географските условия са определител за общественото развитие*. Според него са налице три основни климатични пояси: студен, горещ и умерен, който е най-благоприятен за обществения живот [16], [4], [15], [3].

4. Социални идеи на Новото време – зараждащият и утвърждаващ се капитализъм

Развитието на Новото време – капитализма е обусловено от три големи революции в Европа: 1. Нидерландската (Холандската) революция от XVI в.; 2. Английската революция от XVII в.; Великата Френска революция от XVIII в.

Самият генезис на капитализма се ситуира в недра на западно-европейският феодализъм и по самата си природа този процес е отрицание на феодалния социален ред. Реформацията и нейните учения са благоприятна почва за идеологията на буржоазните революции в Европа.

Началото и развитието на капитализма е свързано с мощна промишлена революция, със създаване на крупна фабрично-заводска промишленост, прилагането на нови методи на леене в металургията, пълна механизация на текстилната промишленост, развитие на машиностроенето, изграждането на пътища и речни канали и др. Това обуславя и изисква, от своя страна, развитието на естествените науки, на знания свързани с непосредственото практическо приложение. Нараства респекта към точните науки. Същевременно всичко това е свързано и със секуларизация (освобождаване от църковно и духовно влияние) на света на човека. Науката

и философията отхвърлят детерминираността си от теологията. Личната човешка независимост, основана на вещна зависимост, изменя драстично мястото на човека в социалния свят.

4.1. Николо Макиавели – социална технология на жестокостта в управлението

Флорентинецът НИКОЛО МАКИАВЕЛИ (1469–1538) е смятан за родоначалник на идеята за модерната държава и модерния владетел. Автор на изключителната *книга „Владетелят“* – писма до Лоренцо Медичи, които дават основание да се говори за *макиавелизъм* в социалната практика.

Според него историческите, а оттам и *социалните факти* трябва да се отразяват такива, каквито са те в действителност. На практика това означава ученият да се дистанцира до положение на страничен наблюдател, без да проявява пристрастие по определен въпрос.

Истината не е никакъв идеал или идеална същност, която предписва реалния ход на социалните процеси. Историческият живот е дълга поредица от явления, събития, факти, според Макиавели. Всички те трябва да се разглеждат сами по себе си да се съпоставят и сравняват, за да бъдат разбрани.

По този път Макиавели разкрива своята *концепция за социалния учен и социалната наука*. Те трябва да са свободни от ценностна обвързаност. Това е гледна точка наподобяваща „извън времето и пространството“. Това е позиция на лична независимост.

Макиавели представя обширна *типология на социалните ситуации*, в контекста на социалното действие и политическата власт. Социалният живот се характеризира с изменчивост и ирационалност (недостижим, непостижим за разума). В контекста тази изменчивост той определя хората като неблагодарни, непостоянни, лицемерни, страхливи и сребролюбиви. Когато човек няма нужда от услугите на други хора, тези хора са сприятели, но когато се наложи човек да ползва помощта им, те обръщат веднага гръб. Макиавели откровено пише, че на хората не може да се разчита, защото те са лоши. Те могат да засвидетелстват любов и признателност, но при всеки удобен за тях момент, късат връзките. Затова владетелят на една държава, трябва да бъде готов, когато хората, народът престане да му вярва и никакви убеждения и разумни доводи не помагат, то той трябва да приложи силови действия, сила.

Сила и жестокост трябва да се прилагат, според Макиавели, при необходимост, в подходящ размер и много изкусно. Такъв подход е с цел да се получи желания ефект. Удържането на властта, според него, зависи от начина по който се прилагат жестокостите – по добър или лош начин: *добре приложените жестокости* едновременно водят до запазване на властта като се извлича всичко възможно в полза на поданиците; *лошо приложените жестокости* са такива, които в началото на управлението от един владетел се прилагат много рядко, а след това постепенно зачестяват. *Жестокостите са бариера пред безредията, които пораждаат хаос в обществото* и то засяга целия народ на държавата – затова наказанията, жестокостите са насочени към отделни личности, които с действията си са в основата на хаоса.

Заветната цел на Макиавели е *единна италианска нация*. Неговата голяма мечта е обединяването на всички италианци в една голяма, национална държава, която да се крепи не толкова на силата, колкото на моралното съзнание за нейната необходимост. За него държавата е народът, нацията. Националната държава е една защита против анархията на феодалното общество. Макиавели обосновава *идеята за светска национална държава* и смята, че теокрацията (религиозната държава), империята и градът-държава нямат потенциал и бъдеще.

Историческото развитие на човешката цивилизация потвърждава неговото прозрение: посочените типове държави се вече в историята. Съвременните държави се основават главно принципите на светската национална държава [16], [4], [15], [7].

4.2. Томас Хобс - механистично социално мислене

ТОМАС ХОБС (1588–1679) написва съчинението „Левиатан“. Неговата философия може да се характеризира като *механистичен материализъм – универсализиране категориите на механиката*, т.е. в приписване на философски статус на категории, които нямат такъв статус. Картината на социалния живот, която той представя, наподобява силно картината на природния

свят с механични сили, уравнивяване на сили, механични взаимодействия, противодействия и т.н. Това е един вид социална механика – един вид овежняване на социалните отношения.

Социалният ред (наричан в съвременната социология „Проблемът на Хобс“) има основно, ключово значение в теорията на Хобс за обществото. Той смята, че *човешкият индивид* е реална, основна предпоставка на обществото. *Хората в естественото си състояние са равни* - следва да се предположи, че поради това равенство хората би следвало да живеят в мир. В действителност обаче в естественото си състояние животът на хората може да се характеризира като война на всички с всички. *Конфликтите* между хората са обусловени от съперничество, недоверие, жажда за слава и рефлектират по своеобразен начин върху социалните отношения и интереси.

Като отъждествява свободата на индивида с произвол, Хобс намира за нейна противотежест **социалният контрол**. Така на индивидуалната свобода се противопоставя външна принудителна сила и това е принудата на обществото в лицето на законите. Колкото по-строг е *социалният контрол*, толкова по-здрав е социалният ред, а оттам и социалният мир. Негативният опит на хората от естественото състояние на хората ги кара да направят взаимни отстъпки по посока на ограничаване на личната им свобода, но осигуряващи им взаимна изгода – това е *договорът* между тях, състоящ се от естествени закони, вечни и неизменни по своята природа. Той гарантира *социалният ред* чрез използване на принудата като социална сила, готова да се справи с всяко гражданско неподчинение.

Утилитаризмът (съобразяване с практическата полза), според Хобс, се превръща в основа за разрешаване на всички реални социални проблеми в обществото, като хората възприемат решения полезни както за отделния човек, така и за обществото.

Социалното равновесие е ключов принцип в теорията на Хобс за обществото. Той обосновава необходимостта от равновесието на разнообразните социални сили действащи в обществото.

Обеднявайки се в общество, хората като природни същества придобиват качеството на граждани - на изкуствени личности, както пише Хобс. Личността, според него е същото, което е и актьорът на сцената – действа от свое име или от името на други хора. Тя е немислима без обществените отношения.

Държавата (организираното общество) хората създават по утилитарни причини като се договарят за социалния ред и неговото спазване и др. *Държавата като машина*, според Хобс е отговорът на въпроса: как е възможно обществото? Тази негова теза е свързана с разбирането му за строг обществен ред. Това означава пълно подчинение на гражданското общество на държавата. Хобс разбира държавата като изкуствено създадена и по своето функциониране тя твърде много наподобява човешкият организъм: Тя може да се нарече изкуствен човек, огромен по сила и размери (Хобс по тази причина я нарича Левиатан – гигантско митично чудовище). Хората подражават на природата и създават изкуствен живот на общественото цяло. То се състои от автомати и механизми, които са автомати и механизми, движещи се с пружини като часовник. Отделният човек в този гигантски механизъм (държавата) е пружина, нервите са нишки, а ставите – колела. Върховната власт в държавата е изкуствената душа, която дава живот и движение на цялото тяло и т.н. [16], [4], [15].

4.3. Джанбатиста Вико - трите универсални модела на обществото

ДЖАНБАТИСТА ВИКО (1668–1744) е роден и живее в Италия във времето на залязващия италиански ренесанс. Според него, *човешката история е в основата на „новата наука“*. Той характеризира нейните последователни етапи като детство, юношество, зрелост. Трябва да се има предвид, че при Вико понятието „нация“ съвпада с понятието за „общество“.

Идеалният модел на обществото (нацията) е логически необходима последователност от **три универсални модела на обществото**, според Вико:

1. *Модел (епоха) на детството* – наподобява детския свят; главна роля през този етап играят боговете; хората от този свят възприемат митовите безкритично, те не са измама; мисленето е поетическо; митът е нещо автентично и хората се стремят да уподобяват живота и

постъпките си като тези на боговете; поетически в този свят са мъдростта, логиката, политиката, икономиката, географията и т.н.; хората от тази епоха са поети или теолози; страхът от боговете, които могат всичко, е определящ в обществото; управлението е теократическо – прието е през този период да се смята, че всички институции имат божествен произход;

2. *Модел (епоха) на юношеството* – общественото развитие е аналогично с развитието на човек през юношеска възраст; от поетическа и божествена, човешката природа се преобразува в героическа; хората започват да се смятат наследници на богове; агресивни и невъздържани стават нравите, като героическото право напълно се основава на силата; управлението на обществото е героическо – зависи от най-силните хора, аристокрацията на обществото; всички социални явления, прояви, факти и структури са също героически – институции, авторитет, икономика, политика, хронология и т.н.

3. *Модел (епоха) на зрелостта* – хората обръщат поглед към себе си и се възприемат точно като хора с разумна природа; ръководят се от съвест, разум и дълг; нравите са по посока на изпълнение на гражданския дълг от всеки член на обществото; господства правото, основано на разума; всички хора са равни по природа и равни пред законите; институциите са човешки; в това общество има условия за разкош и свобода на действие и поради това бързо загива и умира.

С гибелта на последното общество в реалната история приключва един цикъл и започва нов кръговрат, започващ с модела на детството. Преходът от един модел към друг представлява, според Вико, смяна на принципите на обществото, т.е. смяна на социалния свят [16], [4], [15].

4.4. Шарл Монтескьо - разделение на трите власти

ШАРЛ МОНТЕСКЬО (1689-1755) е смятан за един от родоначалниците на Просвещението.

Само *законите* са необходимите отношения, които произтичат от същността на всички неща, смята Монтескьо. В този смисъл всички неща – бог, животните, хората - имат свои закони. Частните закони са свързани с по-общ закон за да се стигне до един *всеобщ закон*. Но човек като физическо същество е подвластен на едни и същи закони така Монтескьо стига до формулирането на следните *природни закони*, произтичащи от естественото състояние на човека: 1. *Стремеж към мир*; 2. *Търсене и добиване на храна*; *Склонност и желание на хората да живеят заедно, в общество*.

При изучаването на обществото Монтескьо разглежда преди всичко *географски-климатичните условия*, тъй като те играят първостепенна роля по отношение на обществения живот. По тази причина социалните му възгледи се определят като *географска социология*. Той определя формиращата характерология на хората и на обществата спрямо климата като определя три главни климатични пояса (подобно на Ибн-Халдун):

1. *Студен* - студът свива окончателно на външните влакна на тялото, това спомага за напрежение към сърцето, съкращава мускулите и увеличава силата им; това прави хората дейни и силни; подтиква към разум;

2. *Умерен* – най-подходящ за развитието на хората и обществото предполага активност на хората както физическа, така и социална;

3. *Горещ* – при него тялото е отпуснато и почти немошно като това се предава и на душата; от липсата на енергичност липсва стремеж за начинания и прояви на великодушие; така ленивостта се смята за щастие, което е предпоставка за робство и е по-приемливо от усилия на разума.

Наред с климата съществено значение за развитието на обществото и неговото устройство имат почвата, релефът на страната, размерът на територията, прекият излаз на морета и океани и др. Но дадено общество е в пряка зависимост и от други социо-културни явления: нрави, обичаи, религия и др.

Обосноваване на системата на правото е един от върховите моменти в творчеството на Монтескьо. За него освен частните закони съществува *един Всеобщ закон* – *Разумът*, спрямо който се изграждат всички останали закони. Социалният мислител смята, че в реалния

си живот хората са отговорни от различни закони, които той класифицира по следния начин: *Естествено право* – отнася се до природните характеристики на хората; *Божествено право* – произтича от религията присъща на дадено общество; *Църковно (каноническо) право* – според него се определя църковния ред; *Международно право* – отнася се с човека като гражданин на света;

Общодържавно право – изразява това, което е присъщо на всички държави; *Частно държавно право* – действащо спрямо особеностите на всяка отделна държава; *Гражданско право* – урежда отношенията между гражданите в едно дадено общество; *Семейно право* – уреждащо взаимоотношенията и правните отговорности в семейството; *Завоевателно право* – отнася се до правни норми при военни действия между държавите.

Свободата е основен проблем в социалното мислене на Монтескьо. Това, което е изрично забранено от законите е несвободата. Разисквайки по-специално политическата свобода Монтескьо обръща специално внимание на злоупотребите с властта. За да няма възможност за такава злоупотреба той смята, че в държавата трябва да **има разделение на трите власти в държавата: законодателна, изпълнителна и съдебна**. Само такава разделение може да гарантира свободата на гражданите в обществото и прави невъзможен произвола. Когато трите власти са в едни ръце, смята той, свободата на гражданите е поставено под угроза във всяко отношение.

Тази концепция е фундаментално условие за една действително правова държава и правово граждански общество. Трансформацията на страните от бившия социалистическия блок от тоталитарна към демократична държава премина под флага на идеята на Монтескьо за разделиението на трите власти [16], [4], [15], [8].

4.5. Жан-Жак Русо - равенство, обществен договор и суверенитет

ЖАН-ЖАК РУСО (1712–1778) е велик предтеча на Френската революция. Той приема за начало на обществото *живота на хората в естествено състояние* – автентичен живот, възможно съвършена форма на живот. Животът на хората в естествено състояние има ясно оценъчен характер. Според него естественото общество е мит, но в него са вложени непреходни човешки стойности като искреност, неподправеност, безкористност, отношения без лицемерие и т.н. Той стига до размислите си за *отчуждението в обществото и самоотчуждаването* - при това състояние на нещата привидността се приема за действителност и истинската същност на нещата става непознаваема, скрита. Човешките души са се развъртавали успоредно с усъвършенстването на науките и изкуствата, смята Русо.

От гледна точка на Русо *науките и изкуствата формират повърхностен социален слой на човешкото общество*. Изхождайки от тях е възможно обаче да се създаде напълно недействителна картина за действителния социален живот. Но зад лъскавия слой на науките и изкуствата се намира истинската социална същност на нещата. Това създава един свят на отчуждение от света, в който властват взаимни подозрения и недоверие, предателства, прикривани с фалшиви уверения в любов, страх, омраза и т.н.

Хората са равни по природа и са равноправни, прогласява теорията на Русо и природните различия между тях са толкова незначителни, че могат да бъдат пренебрегнати. Това равенство има конструктивен характер за естественото им общжитие. Природното равенство е в основата на справедливостта и природо-обществения живот е тъждествен със свободата на човека. Идеите на Русо за естествената свобода, равенство и справедливост имат катализираща и магнетична сила в навечерието и по времето на Великата Френска революция.

Общественият договор, според Русо е свързан с частната собственост и е *противоестествен акт, защото всички природни дадености, включително и земята, принадлежат на всички хора и то по отношение на природните блага са абсолютно равни*. Той смята частната собственост за основа на социалното неравенство. След закрепването на това неравенство с договор, то претърпява по-нататък развитие изразяващо се в следните етапи:

1. Създаване на Закон и право на собственост; 2. Установяването на магистратурата; 3. Наличие на несправедливост – задълбочаването на неравенството е задълбочаване на социалното отчуждение, при което привидното се представя за действително и истинно, а истината за привидност. При тези условия се формира възгледът, че хората са лоши и тази природа е извратена от обществото, смята Русо.

Общественият ред за Русо има нормативен, правно-политически характер. Той включва налична правна система и рационален политически живот. За да бъде справедлив този обществен ред трябва да е *налице върховенство на общата воля на народа над частните воли.* Реален субект на общата воля е народа, който има *върховен суверенитет – народен суверенитет.* Без общата воля е немислимо конституирането на обществото като цяло, само тя може да ръководи силите на държавата към общата цел – благо на обществото. Това е върховният интерес на всички. *Суверенитетът на народа е неотчуждаем.* От такава гледна точка Русо поставя и разглежда въпросите относно устройството и управлението на държавата. За него разделението на трите власти е въпрос на рационално функциониране на държавата.

Народът не е просто сбор от човешки индивиди, а колективно същество, според Русо. В този смисъл той определя общата воля, която не е просто сбор от всички воли, а самостойна колективна сила.

Русо обосновава различни видове *форми на управление на обществото* в зависимост от броя на членовете, които го съставят: *Демокрация* – Когато суверенът предава управлението на целия народ или на по-голяма част от него така, че гражданите магистрати да бъдат повече от гражданите частни лица; *Аристокрация* – суверенът съсредоточава управлението в малък брой хора, така че обикновените граждани да бъдат повече от магистратите; *Монархия* – суверенът съсредоточава цялата власт в единствен магистрат, от когото всички други да получат своята власт.

Русо дава своите предпочитания към демокрацията, но е твърде скептичен към нейното практическо реализиране. Той смята, че никое друго управление не се стреми така силно и непрекъснато да променя своята форма и не изисква повече бдителност. Според написаното от него, ако съществува народ от богове, то той би могъл да се управлява демократично. При злоупотреба с демокрацията тя може да се изроди в охлокрация (управление на тълпата) [16], [4], [15], [12].

4.6. Адам Смит - икономически живот на обществото

АДАМ СМИТ (1723 – 1790) - неговият творчески гений се проявява в изследването на икономическите основи на обществото. Той се обръща преди всичко към изследване на *човешкия труд като източник на богатство.* Изначалната му отправна точка в анализа е мястото на естествените потребности, инстинкти и страсти на отделния човек, които той смята за базисни. Такива потребности са: глад, жажда, наслаждение, полово привличане, избягване от болка и т.н. Човек търси средства за задоволяване на своите потребности, които са егоистични по своята природа.

Удовлетворяването на естествените материални потребности е първостепенно условие, без което човешкият индивид е немислим. Човешкият труд е в основата на това удовлетворяване. *Трудът е основа на човешкия живот,* според А. Смит. Той пише, че годишният труд на всеки народ е фондът, който му осигурява удовлетворяване на потребностите. По този начин икономистът А. Смит поставя икономическата сфера на обществения живот като основа, в която се проявяват базисните качества на човека имащи отношение към развитието на самото общество.

Производителният труд има централно място в теорията на А. Смит. Той е отправна точка за разглеждане на живота на хората в обществото и осветлява основните социални връзки, в които влизат по необходимост хората. Тези социални връзки образуват икономическата структура на обществото.

Общественият характер на труда се проявява в разделението на труда. То свързва отделните индивиди в определена зависимост. Благодарение на труда хората развиват своите

заложби. Различните видове труд определят и различията между хората. Чрез размяната пък способностите на хората стават обществено достояние. А развитието на общественото разделение на труда означава увеличаване на производителността на труда, което води до увеличаване на съвкупното обществено богатство.

Идеята за *обществената (социалната) система* А. Смит нарича ясна и проста система на естествената свобода, която се налага сама по себе си. Измененията в икономическата система на обществото води до изменение на самата му система. В този смисъл той разграничава *четири последователни общественно-икономически формации*, като в основата им поставя разделението на труда:

1. *Примитивно общество* - с минимално разделение на труда, в което народите се препитават с лов;
2. *Пастирски тип общество* – народите се препитават с животновъдство;
3. *Земеделски тип общество* – при него поминъкът на народа е главно от земеделие; започва размяна, но тя е твърде ограничена, уседнал начин на живот;
4. *Манифактурен тип общество* – при тази система има най-висока степен на разделение на труда; силно развитие на градовете и търговията

Икономическият детерминизъм в обществото като система се отразява в концепцията на А. Смит за *гражданската власт*. Тя се обуславя пряко от нарастването на размера на собственост, която притежават гражданите. Така е възможно по-богатите да злоупотребяват с по-бедните. Усъвършенстването на гражданските институции и разделението на властите са гаранция срещу корупция в сферата на политиката и по отношение на гражданите [16], [4], [15], [13].

4.7. Имануел Кант - вечният мир

ИМАНУЕЛ КАНТ (1724–1804) - "Критическите" съчинения на Кант поставят началото на Немския класически идеализъм (Кант, Фихте, Шелинг).

Свободата, според И. Кант, като принцип на човешкото съществуване е абсолютно независима от природата. Тя е свръхсетивна и между нея и природата има огромна пропаст. Но той същевременно смята, че *природата на човека е източник на злото*. Склонността към зло е винаги въпрос на собствена вина. Вината е това, че принципът на свободата се свързва с погрешна максима и свободното действие се квалифицира като произвол.

В разсъжденията си относно практическото приложение на разума И. Кант дава определения на това какво представляват теорията и практиката: Според него *теория* – това е съвкупност от правила, когато те се възприемат като принципи в някаква всеобщност и при това абстрахирано от всякакви условия, които обаче по необходимост влияят върху тяхното приложение; *практика* – това е не всяко действие, а само такова при което се осъществяват цели, което е мислимо като следване на определени, представени в общ вид принципи на дейност.

Отношението култура-цивилизация И. Кант определя също като противоречиво. Това намира израз в положението, че той прави разлика между двете понятия: *цивилизация* – това е външен гланц и привидност на обществото и обществените отношения; *култура* – това е автентично и незаменяемо мерило за развитието на човека и обществото.

Според Кантовата *Теория за вечния мир*, *държавата трябва да се разглежда като морална личност*. По тази причина проблемът за отношението между държавите Кант разглежда като отношенията между човешки личности. Антагонизмът като тип взаимоотношения между хората е присъщ и на държавите и той намира израз във воденето на войни. Състоянието на мир между хората не е естественото им състояние. По-скоро те винаги са готови за враждебни действия. Следователно състоянието на мир трябва да бъде създадено. По същия начин мирът между държавите не може да се разглежда като естествено състояние и също трябва да се създаде по изкуствен начин. Това означава от своя страна да се формулира договор с всеобщ характер. Този договор трябва да третира всички договарящи се държави като морални личности и неговата същност е да поддържа Вечен мир.

Вечният мир не може да се осъществи по принудителен начин или по силата на доминиране на една или повече държави. Той изисква най-вече следното:

Държавите трябва да регулират своите действия по посока на ненакърняване на интересите помежду си. Налице трябва да са самоограничения, които да се приемат доброволно и самопринуда, характерна за моралните личности. Мирното споразумение между държавите налага постоянните армии с течение на времето да изчезнат напълно. Разходите за поддържане на армия водят до определени подозрения. Вечният мир се крепи на неприкосновеност на суверенитета и ненамеса във вътрешните работи на отделните държави; автономността на държавите е върховен принцип и каквито и да са мотивите за евентуална намеса в нейните работи отвън са нелегитимни.

Всяка държава трябва да осигурява свободата на своите граждани, за да бъде достойна страна в международното мирно споразумение. Налице трябва да са: правов ред, равноправие и свобода. Според И. Кант *всяка държава трябва да е република.*

Правното уреждане на междудържавните отношения е централен въпрос в идеята за вечния мир на И. Кант. Според него само федерация на свободни държави е надеждна основа за вечния мир. Това положение е свързано и разбирането за *гражданин на света*. Условието на вечния мир дават възможност за проявление на универсалните права и свободи на човека като гражданин на света. Преодоляването на враждебността между държавите върви успоредно преодоляването на предубежденията между различните представители на народите и самите народи. **Основният смисъл на вечният мир е свободата.**

Пътят към вечният мир, според И. Кант е свързан с *отношението между политика и морал*. Истинската политика не може да направи нито една крачка без преди това да е признала върховенството на морала.. Моралът преодолява проблем там, където политиката не е в състояние да реши. Моралът е този, който придава истински смисъл на политиката [16], [4], [15].

4.8. Георг Хегел - същност на социалното и държавата

ГЕОРГ ХЕГЕЛ (1770-1830) е провъзгласен е за „Държавен пруски философ“. Той отрича като принципно невъзможно да се обоснове по емпиричен път всеобщ критерий за действителността на обществото и битието на социалното. По правило емпиричната гледна точка **разглежда обществото като съвкупност от отделни политически, религиозни, граждански и др. институции.** Според него лъжливото съзнание за обществото изобщо поражда лъжливо самосъзнание на индивида Всеки човешки индивид е дете на своето време и той не може да надскочи своето време.

Държавата за Г. Хегел е конкретната цялостност на социалното битие и истинска социална действителност. Общият език е това, което сплотява народа и позволява да има, малко или много “дух на народа”. Всяка нация има специфичен национален гений, чиито дух е конкретно проявление на всеки един аспект от неговото съзнание и воля, неговата религия, политика, етика, законодателство, наука, изкуство, механични умения, всичко носи неговия печат.

За Г. Хегел, *демокрацията не е била някаква особена алтернатива*. Върховната власт на народа не може да се вплете в това понятие, от гледна точка на държавата и нейното пълно развитие като такава. Смята, че единствено лидерът на съответната държава има способността да влияе върху историята. *Лидерите са тези, които вземат решенията, и които на практика пишат историята*, в частност политическата история.

Когато говори за **суверенитета на държавата** Г. Хегел счита за негов източник не народа, а монархията. Според него общите интереси и цели могат да бъдат адекватно опознати и изразени не от невежествените тълпи, а от образовани държавни чиновници и преди всичко от монарха. Във взаимоотношенията между трите власти – монарха, законодателната и изпълнителната власт (съдебната власт Г. Хегел отнася към изпълнителната), той въпреки, че приема рационалното в принципа на Монтезкьо дава предимство на изпълнителната власт и на

обединяващата власт на монарха в името на единството и предотвратяване разпадането на държавата.

За разлика от други мислители Г. Хегел *отхвърля категорично революционните форми на развитие на обществото*. Независимо от своята ярка диалектика той се обявява против републиканските идеи.

Г. Хегел критикува и народния суверенитет, на правото на мнозинството да решава политиката на една република. Той критикува и договорната теория на Русо, затова че държавата е продукт на споразумение и договор на мнозинството. Според него съвременните държави не могат да бъдат създадени чрез договор от мнозинството. Държавата не се създава, а само се изменя. Държавата не е проява само и единствено на субективната воля, която действа, без да се вземат предвид идващите от историята обективни предпоставки – традиции, култура, обичай.

На Г. Хегел принадлежи една знаменита мисъл, според която всеки народ има такова държавно устройство (и такива управляващи), каквото заслужава. На пръв поглед тази идея предизвиква истинско негодувание сред съвременните управляващи, които често с демагогски цели твърдят, че народа никога и за нищо не е виновен, а само лидерите носят отговорност за неговите беди.

Гражданското общество, според Хегел изразява относително различни и самостоятелни по отношение на политическото общество и държавата особени интереси и цели. В най-добрия случай в него се отразяват взаимоотношенията между особени и общи интереси, които на свой ред намират израз в държавата и политическото общество [16], [4], [15].

Социалните идеи идващи от ПРОТОСОЦИОЛОГИЯТА фундаментират науката СОЦИОЛОГИЯ, чиято необходимост за първи път е обоснована през XIX век от ОГЮСТ КОНТ. През този период, който може да се нарече още *зародиши на социологията* се появяват и развиват идеи за структурата на обществото, виждания за държавата, обществените процеси, социалните структури и т.н. Формират се исторически, теоретични и прагматични методи за социално познание. Така постепенно се оформя една бъдеща независима наука за обществото, различна от социалната философия на ранните етапи на класовото общество.

References:

1. Aristotle, Politics, Ed. Open Society, Sofia, 1995
2. Blessed, A., For God's City, Sofia, 2005
3. Ibn Khaldun, Initiation, Ed. Science and Art, Sofia, 1984
4. Ilieva, S., Compendium of History of Sociology, Sofia, 2008
5. History of Sociology in Western Europe and the United States, Textbook, cf. order. Osipov GV, Moscow 2001
6. Confucius, The Good Way, Ed. Ellips, Veliko Tarnovo, 1992
7. Machiavelli, N., The Lord, Ed. Panorama Group, Sofia, 2006
8. Montesquieu, Y., On the Spirit of Law, Sofia, ed. Science and Art, 1984
9. Nietzsche, F., Thus said Zarathustra, ed. H. Stoyanov, Sofia, 2003
10. Plato, The State, Ed. Science and Art, Sofia, 1981
11. Plato, Laws, Ed. Sonm, Sofia, 2007
12. Rousso, G.-J., Selected Works, Books I and II, Ed. Science and Art, 1988
13. Smith, A., The Wealth of Peoples, Ed. Rata, 2010
14. Thomas of Aquino (Thomas Aquinas), Philosophical Treatises, Ed. East - West, Sofia, 2011
15. Troshkin, E., History of Sociology, Learning Instrument, Ed. Yugoslav, 2006
16. Fotev, G., Istorija na sotsiologiyata, T.1, Sofia, 1993

17. **Deegan, M.**, Textbooks the History of Sociology, and the Sociological Stock of Knowledge, 2003
18. **Patel, S.** (ed.), The ISA Handbook of Diverse Sociological Traditions Los Angeles; London, 2010
19. **Salerno, R.**, Beyond the enlightenment: lives and thoughts of social theorists, Salerno. Westport, CT: Praeger, 2004
20. **Tilly, C.**, History of and in Sociology, introduction to the didactic seminar on methodologies of the history of sociology, American Sociological Association annual meeting, Montréal, May 2007